

БУЗИЛГАН ЕРЛАР ВА УНИНГ РЕКУЛЬТИВАЦИЯСИ

*Шаринов Сайфуддин Рахимович,
катта ўқитувчи, ТИҚХММИ МТУ*

Abstract. The article presents the need for reclamation of disturbed lands and the role of land management in the implementation of this measure.

Республикамизда йилдан-йилга аҳоли сонининг ўсиб бориши, саноат корхоналарининг(қазиб олувчи) кўпайиши натижасида табиатга таъсири кучаймоқда. Инсониятнинг ишлаб чиқариш фаолияти ортиши натижасида экологик шароит ёмонлашиб, республикамизда бузилган ерлар миқдорлари ҳам ортиб бормоқда. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки: қазиб олувчи саноат корхоналарини кўпайиши, янги уй жойларнинг қурилиши, шаҳар ва саноат чиқиндилари, тупроқ қатламининг емрилиши, техноген рельефларнинг шаклланиши; бу ўз навбатида атроф муҳитга, инсон саломатлигига қолаверса давлат бюджет харажатларини ошишига ҳам олиб келади. Шу билан бирга олимларнинг такидлашича, табиий шароитларда тупроқ шаклланиши 100 йил ичида 0,5-2 см ҳажмида пайдо бўлиши аниқланган. [4]

Бузилган ерлар деб республика ер фондининг ҳамма тоифаларидаги инсон фаолияти натижасида фойдаланишга яроқсиз ҳолга келиб қолган ёки тупроқ қатлами таркиби ва ўсимлик дунёси, гидрологик шароити ўзгариши ва рельефи бузилиши натижасида атроф муҳитга салбий таъсир кўрсатувчи манбага айланган ерларга айтилади. Улар атрофдаги ҳудудларнинг тупроғини, ҳавосини, сувларини ифлослайдиган, аҳоли турмушининг гигиена шароитларини ва ландшафтларнинг умумий кўринишини ёмонлаштирадиган манбааларга айланади. Қазилма бойликларни очик усулда қазиб олиш натижасида ҳосил бўладиган ва тартибсиз жойлашган карьерлар, тупроқ ва тоғ жинслари уюмлари табиий ландшафтларни бузиб, уларга гиёҳ ўсмайдиган чўл манзарасини беради. Автомобил йўлларини ва

бошқа шунга ўхшаш иншоотларни қуриш, энг кўп ерларнинг бузилишига сабаб бўлади. Бузилган ерлар эса ўз навбатида қайта тикланиши, яъни рекультивация қилиниши керак.

Ҳозирга кунда бузилган ерларни рекультивациялаш ишлари, ерларни инсонлар томонидан бузилиш жараёнларидан орқада қолмоқда.

Республика ҳудудидаги бузилган ерлар яъни рекультивация қилиниши зарур бўлган объектлар қуйидагилар:

- Қазилма бойликлар ва қурилиш материалларини қазиб олиш, ишлаб чиқариш (чуқур карьерлар, тупроқ ва тоғ жинслари уюмлари, гил, қум, шағал ва бошқ.)
- Газ ва нефт конларини излаш ва ишлаб чиқариш;
- Суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари бўйида жойлашган кавалерлар;
- Йўл қурилишлари, қувурлар ўтказиш;
- Тугатилган саноат корхоналари ўрни;
- Шаҳар ва саноат чиқиндилари.

Бузилган ерларни халқ хўжалиги тармоқларига фойдаланиш учун қайтариш ва уларнинг атроф муҳитга салбий таъсирини тугатиш мақсадида уларни рекультивациялаш ишлари олиб борилади.

Ерларни рекультивациялаш – бу инженерлик, техник, мелиорация, агротехник ва бошқа тадбирлар тизими бўлиб, бузилган ерларнинг биологик унумдорлигини ва халқ хўжалиги учун аҳамиятини тиклашга ҳамда атроф муҳит шароитини яхшилашга қаратилгандир. [4]

Тадқиқот услубияти: Фаолияти ерларнинг бузилишига олиб келадиган объектлар учун ер ажратишда рекультивациялаш ишлари технологик жараённинг ажралмас қисми сифатида (ГОСТ 17.5.1.01) лойиҳаланиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 3-боб 12-моддасида бузилган ерларни рекультивация қилиш бўйича лойиҳаларни тайёрлаш масалалари ер тузиш вазифаларига киритилган. [1]

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган “Ерларни рекультивация қилиш, тупроқни унумдор қатламини кесиб олиш, сақлаш ва оқилона фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом” асосида Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Ўздавергеодезкадастр давлат қўмитаси ҳамда “Саноатгеоконтехназорат” давлат инспекциясига ва бошқа вақолатли ташкилотларга ўзларининг вақолатлари доирасида бузилган ерларни рекультивация қилиш, унумдорлигини тиклаш, тупроқларнинг унумдор қатламини кесиб олиш, сақлаш ва оқилона фойдаланиш бўйича ишларни сифатли ва ўз вақтида бажарилишини мониторинг қилиш ҳамда зарурий назоратни таъминлаш вазифаси юклатилган. [6]

Унумдорлиги паст ерларда рекультавация ўрмончилик мақсадида ўтказилади ва бу ерларга дарахтлар экилиши кўзда тутилади. [1,3]

Фойдали қазилма бойликларни очик усулда қазиб олиш натижасида бузилган ерларда бажарилган ҳолларда рекультивация харажатлари 2-2,5 марта юқори бўлади ва рекультивацияланган ерларда ўрмонлар ёки кам унумли яйловлар ташкил этилиши мумкин. Сабаби, ернинг унумдор қатлами ер тагидаги унумсиз қатламлар билан аралашиб кетган бўлади. Улар ўз вақтида қирқиб олиниб, сақлаб қўйилмаган бўлиши мумкин.

Амалдаги қонунларда алоҳида ҳолларда унумдор ерларни муддатсиз фойдаланиш учун ноқишлоқ хўжалик корхоналарига ажратганда уларнинг устки унумдор қатламлари қирқиб олиниб, сақлаб қўйилади ва паст унумли ерлар устига қопланиб уларнинг унумдорлигини ошириш учун фойдаланилади. У фақат иқтисодий самарали бўлгандагина бажарилади. 1 га кам унумли ерни тупроқ билан қоплаш харажатлари ноқишлоқ хўжалик мақсадлари учун олинадиган ерларнинг ўрнига 1 га янги ерни ўзлаштиришнинг меъёрий баҳосидан осмаслиги керак.

Турли ҳил қурилишлар жараёнида қишлоқ хўжалиги ерларига, ўз навбатида ердан фойдаланувчиларга катта моддий зарар етказилиши ҳамда

вақтида рекультивация қилинмаган ва қайта тикланмаган ерлар тўғрисида кўплаб мисоллар мавжуд.

Тадқиқот натижалари: Ер тузиш лойиҳаларида ноқишлоқ хўжалик объектлари жойлашадиган участкалардаги қишлоқ хўжалик ерларининг унумдор қатлами қирқиб олинishi, сақланиши ва бошқа ерларни яхшилаш учун фойдаланилиши кўзда тутилади. Бу ишларни бажариш учун эса ишчи лойиҳа тузилади. Уни тайёрлаш учун тупроқларни қирқиб олиш, сақлаш ва фойдаланишнинг техник шароитлари шаклидаги топшириқ ер тузиш лойиҳаси таркибида ердан фойдаланишнинг жойлашадиган ўрнини бирламчи (олдиндан) келишиш босқичида ишланади.

Техник шароитларда (лойиҳалаш учун топшириқда) қуйидагилар кўрсатилади:

унумдор қатлами қирқиб олинадиган участкаларнинг жойлашган ўрни ва майдони; қирқиб олинадиган қатламнинг ҳар бир участкадаги ёки тупроқ туридаги қалинлиги; унумдор қатламдан фойдаланиш йўналишлари; вақтинчалик тупроқ уюмларининг жойлашиши; тупроқ қоплаб яхшиланадиган участкаларнинг жойлашган ўрни ва майдони; қопланадиган қатлам қалинлиги;

унумдор қатлам қопланиб ўзлаштириладиган ерларга қўйиладиган асосий талаблар (ўзлаштириш муддатлари, агротехника, экинлар ва ш.ў.).

Техник шароитларга чизма илова қилинади. Ушбу топшириқ асосида ер участкасини бериш вақтигача ишчи лойиҳа тузилади, усиз ер участкаси фойдаланишга ёки мулк қилиб берилиши мумкин эмас. [3,6]

Вақтинча фойдаланишга бериладиган ва ерларнинг бузилиши билан боғлиқ ердан фойдаланишлар учун ер тузиш лойиҳаси таркибида рекультивациялашнинг техник шароитлари ишланади. Уларда қуйидагилар кўрсатилади:

бузиладиган ернинг ўрни, майдони;

рекультивация қилинган ерлардан (ер бўлакларидан) фойдаланиш йўллари;

устки унумдор қатлами олинадиган ерлар майдони ва унумдор қатлам қалинлиги;

рекультивацияланадиган майдонларнинг устки қатламлари таркиби ва улар устига ётқизиладиган унумдор қатлам қалинлиги;

ер рельефининг рекультивациядан кейинги ҳолати (ер нишаблиги ва бошқалар), рекультивациянинг биологик босқичига қўйиладиган талаблар; рекультивацияни бажариш муддатлари кўрсатилади.

Техник шароитларга чизма илова қилинади.

Хулоса: Ер участкасини бериш шартлари ноқишлоқ хўжалик ердан фойдаланишларини ташкил этиш бўйича ер тузиш лойиҳасини тузишда тайёрланиши ва участкадан фойдаланишни бошлашгача ва ундан фойдаланиш жараёнида бажарилиши керак.

Бу шартларга риоя қилиш участкани олишга келишиш учун ва беришга асос ҳисобланади. Улар ерлари олинадиган ер эгалари ва ер бериладиган ердан фойдаланувчилар билан келишилган ҳолда ишланади. Кейинги йилларда саноат корхоналарининг жадал ривожлантириш, уй жой қурилишларини кўпайтириш масаласи авваламбор унумдор ерларни ажратилишига қолаверса, уларни қуриш учун керакли бўлган қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни (қум, шағал, ғишт ва бошқ.) талаб қилади. Ишлаб чиқариш ривожлангани сайин бузилган ерларнинг ортиб боришига олиб келаверади.

Тавсия: Бузилган ерларни миқдорини камайтиришнинг йўлларида бири, бу объектлар учун ер участкаларини танлаш ва ажратиб бериш лойиҳаларида қуйидаги тадбирларни ишлаб чиқиш ҳисобланади:

табиатни ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, қишлоқ хўжалик ерларини сақлаш, ерларни эрозиядан, шўрланишдан, батқоқланишдан, қуриб кетишдан ва ер ости сувларининг сатҳи кўтарилиб кетишидан ҳимоя қилиш, ўсимликларни, сув ҳавзаларини, атмосферани, ер остини ҳамда маданий ва тарихий обидаларни ҳимоя қилиш, узилиб қолган транспорт алоқаларини тиклаш, давлат ва бошқа ердан фойдаланувчилар, ҳамда ерга

эғалик қилувчилар манфаатларини ҳисобга олиб, зарурат туғилганда ердан фойдаланувчининг ҳуқуқларини чеклаш масаласи кўрилиши зарур. Ердан фойдаланувчилар, яъни ер қаридан фойдалангандан кейин, улар томонидан бузилган ерларини рекультивациялаш ишларини бажаришлари учун кафолатли ер тузиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва назоратини ҳуқуқий мустаҳкамлаш зарур. Шундагина барча ердан фойдаланувчилар томонидан ерлардан самарали фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишга эришиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР

- 1.Ўзбекистон Республикаси “Ер кодекси”. Т.: Адолат, 2018. 154б.
- 2.Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишга оид норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами Т.:”Адолат” 2008.–659б.
- 3.Авезбаев С., Волков С.Н. «Ер тузишни лойиҳалаш» Т.: Янги аср авлоди, 2004. –784б.
- 4.Толипов Г.А. Земельные ресурсы Узбекистана и проблемы их рационального использования Т.:1992 .–223с.
5. С.Шарипов. Бузилган ерларни рекультивациялаш учун ишчи лойиҳалар. Ҳалқаро илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами.Т.ТИҚХММИ.2018й. 28ноябрь 198-203б.
- 6.Об утверждении Положения о порядке рекультивации земель, снятии, сохранении и рациональном использовании плодородного слоя почвы ID-1255. 6-декабрь 2018.